

שיטתו של ר' משה בן יוסף הלוי בהשגחה האלקית.

יהודה אריה וואידה

במשך חקירותיו על ספרו הערבי של ר' יוסף בן אברהם ׳ וקאר על הסכמת הפילוסופים עם הדת [1] זכה כותב השורות לגלות מאמר של ר' משה בן יוסף הלוי במקורו הערבי [2]. בתוך רשימת הציטטות המובאות על ידי יוסף ׳ וקאר העירתי על קטע אחר פרי עטו של ר' משה הכולל דעתו בהשגחה [3].

את הקטע הזה אני נותן היום לפני הקוראים בתרגום עברי ומוסיף עליו עוד קטע שבו רומז המחבר אל תורת אלגזאלי ביציאת ה"דיבור" מאת הבורא בתור נמצא ראשון [4].

ר' יוסף ׳ וקאר העתיק את הקטע הדין בהשגחה מתוך מאמר בחכמה האלהית נחלק לפסקאות (עלי טריק אלפצול) [5]. גם הקטע השני לקוח משם

[1] Georges Vajda: *La conciliation de la philosophie et de la loi religieuse . . . de Joseph b. Abraham Ibn Waqar, Sefarad.* (1949) x, 311—350, (1950) x, 26—71, 281—323. כל החומר בלשון ערבי נמצא בכ"י ואטיקאן, עברי 203. בתחילת דברי שם הודיתי בהערה שקיבלתי ממארו של ג. שלום. קרית ספר כ' (1943) 153—162.

[2] השוה התרגום הצרפתי: *Un champion de l'avicennisme, Revue Thomiste* 1947, 480—508. על הביבליוגרפיה הנתונה שם יש להוסיף: H. A. Wolfson, *J.Q.R.* n.s. 1916/7, 40—43.

זה לא כבר פרסם פרופ' וולפסון את מאמרו החשוב: *Averroes' Lost Treatise on the Prime Mover, H.U.C.A.* XXII, 1, 683—710. לתקן כמה שגיאות בתרגומי.

[3] עיין 1949, 321 *Sefarad*.

[4] השוה מה שכתבתי ב 1950, 44 *Sefarad* ובספרי *Juda ben Nissim Ibn Malka philosophe juif marocain*, 83—84, פאריס, 1954.

[5] או באופן יותר מלולי "בדרך פרקים", השוה ג. שלום, מאמר הנ"ל, ע' 157. מתוך הטכסט הנדפס כאן מוכח שה"פצול" אינם aphorismata ממש אף על פי שזהו אחד ממובני המלה (בזה צדק פרופ' בנעט, אצל שלום, הערה 28, שלא ראה את הגוף הקטע).

[6]. אם כן היו לפניו שני מאמרים של ר' משה ויש לתקן את דברי ב"ספרד" (ע' 321) שאינם מדויקים כל צרכם.

על עצם שיטתו של ר' משה אין כאן מקום להאריך, אדון בה אי"ה בתוך עבודה מיוחדת על בעית ההשגחה והגורל האנושי אצל הוגי דעות יהודים בימי הבינים שאני מכין זה כמה שנים.

[6] עיין דף צ"ה, ע"א: ואלאסתאד' רצ"י אללה ענה ראם אן יתאול לפט' אבי חאמד בחית' ירדה לראי אבן סינא פקאל פי פצל מן פצולה; „הרב ז"ל השתדל לתרץ את לשון אבן חאמד כדי להשיבו (להולמו) אל דעת בן סינא ואמר באחד מפסקאותיו. „מן המובא בדף פ"ב, ע"א יוצא ברור שר' משה לא נחה דעתו משיטת אלגזאלי שיש נמצא אמצעי בין העלה הראשונה והמניע (או השכל) הראשון ועכשיו הוא נדחק לתת טעם לשיטה זו אליבא דבן סינא. ע' Sefarad 1950, 43-44. דברי ר' משה המובאים דף פ"ב מעורבים בדברי נ' וקאר ומפני זה לא ראיתי להעתיקם פה בתור קטע אמתי.

קטע א'

כ"י ואטיקאן, עברי 203 ד' ק"ה, ע"א—ב.

פצל. אנה תעלי יעלם אלג'זיאת ויג'אזי ויעאקב עלי אלחסנאת ואלסיאת וכל ד'לך בנחו כלי חתי אנה תעאלי קד אחאט עלמא בג'מיע אלמוג'ודאת ואחואלהא מן גיר אן יתג'דד עליה עלם וד'לך אנה תעלי אד'א עלם ד'אתה עלם סאיר אלמוג'ודאת עלי אלנחו אלד'י בינא. פמא כאן מן אלמוג'ודאת כליה' פאלאמר פיה בין. ואמא אלג'זיאת ואחואלהא פאנה מנזה ען אדראכהא בנחו ג'זי וד'לך הד'א (א) מן חית' הי ג'זיאת פהי מוג'ודה' תארה' ומעדומה' תארה'. ואלעלם באן אלשי מוג'וד גיר אלעלם באנה מעדום. פאלעאלם בהא (א) מן הד'ה אלג'הה' מתג'דד אלעלם לא מחאלה' פהו תעלי מנזה ען אדראכה (א) מן הד'ה אלג'הה'.

פיסקא [א.] (הא) יתעלה יודע הפרטים וישכיר ויעניש על הזכויות ועל העבירות וכל זה באופן כללי עד שידיעתו ית' כבר הקיפה בנמצאים כלם ועניניהם מבלתי שתתחדש לו ידיעה. וזה שהוא ית' כאשר ידע עצמו ידע שאר הנמצאים בדרך שביארנו.

(א) כן הוא בכ"י.

הדבר ברור בנוגע לנמצאים הכלליים, אמנם הפרטים ועניניהם
הא למעלה מהשיגם בדרך פרטי מצד שהם פרטים, עתים נמצאים
עתים נעדרים. והידיעה במציאות הדבר בלתי ידיעת העדרו.
והיודע הדברים מצד זה ידיעתו מתחדשת בלי ספק. והא למעלה
מהשיג הדברים מצד זה.

פצל. כי יתבין מת'ל כיף יכון אלעלם באלג'זיאת ואלג'זא
ואלעקאב עלי אלחסנאת ואלסיאת בנחו כלי תוהם נפסך מתולי
תדביר מד'נה' וקד אחטת עלמא בג'מיע צ'רוב אלאפעאל ג'מיל'
הא וקביחאה וקד אעדת (ב) לכל מנהא מא יג'ב אן יכאפי פיה
פעלה ואהל אלמדינה' קד תולי תנפיד' ד'לך בעצ'הם עלי בעץ'
בתפויץ' כלי קדים (ג) מנך. אלסת תרי אנך קד ג'מעט בין מער'
פה' אחואל אלמדינה' ואחואלהם ואפעאלהם באלמענא(א)דלה'
פיהם ובין תנויה נפסך עמא ינבגי אן תכון מנוהא ענה וד'לך אן
לא שי מן אפעאלהם אלג'זיה' כ'ארג' ען עלמך אלכלי אם תרי
אן עלמך ותדבירך נאקץ מן אג'ל אנך לא תעלם אן זידא פי וקת
כד'א ופי מכאן כד'א מן אלמדינה' ג'ני ג'ניה' כד'א.

פיסקא [ב.]. כדי שיוברר (לך בדרך) משל איך תהיה הידיעה
בפרטים והשכר והעונש על הזכויות והעבירות בדרך כללי, דמה
היותך מנוי למנהיג על מדינה אחת, והנה ידיעתך מקפת בכל
מיני הפעולות הטובות והמכוערות (הנעשות בתוכה), והכינות לכל
פעולה ופעולה הגמול הצריך להינתן בעדה ויושבי המדינה
מקיימים (את גזרותיך) כל אחד על חברו במינוי כללי שיצא
מלפניך מכבר. הלא תראה שכבר עלו לך ביחד ידיעת עניני
המדינה ועניני יושביה ופעולותיהם בעשותך משפט אמת בינותם
וסילוק עצמך ממה שצריך שתהיה מסולק ממנו. וזה כי אין
דבר מפעולותיהם הפרטיות נעלם מידיעתך הכללית. או תחשוב
שידיעתך והנהגתך גרועות מפני שלא תדע שראובן עבר עבירה
פלוגית בזמן פלוני ובמקום פלוני במדינה?

- (ב) כן הוא בכ"י במקום אעדת.
(ג) כן הוא בכ"י, אולי במקום קאדם.
(ד) בכ"י: נאקצא.

פצל. תנפיד' אהל אלמדינה' אלחכם באלמכאפה' בעצ'הם עלי בעץ' עבארה' ען אלג'זא ואלעקאב אלדניאוייון (ה) ואמא אלאכ'ראויין פאלכלאם פיהם יוכ'ר אלי מוצ'עה. ואמא מערפה' כיף יכון הד'א אלתנפיד' פיסתחק מן אלבסטמא לא יחתמלה הד'א אלמכ'תצר. ומע ד'לך הו באב פי אלעלם לא יטלק ללג'מהור קרעה פאן כנת (ו) איהא אלנאטור ממן רקי ען (קה, ב) מרתבתהם פחסבך אן תעלם אן אללה סבחאנה ג'בל טבאע אכת'ר אלבשר עלי חב אלאכ'יאר ואסתעט'אם אלאסאה' אליהם ואלאשמ(א)ר באלצד (ז) ואלאהבה' מתדארכא פי אלג'זא ואלעקאב אלאכ'ראויין אללאזמין (ח) ללטאעה' ואלמעציה' לזום אנתפאע אלבדן באל' תדביר אלנאפע ואסתצ'רארה באלתדביר אלצ'אר סבחאן אלד'י ג'מע בין ג'לאלה' אלוג'וד ואלאעתנא באלג'זיאת עלי אלנוע אלד'י יליק בד'אתה חתי לא יצ'יע לידיה עמל צאלח.

פיסקא [ג.] קייום הגזרה על ידי יושבי המדינה בשלמם גמול איש לרעהו מורה על השכר והעונש בעולם הזה. אמנם השכר והעונש לעוה"ב יאוחר הדיבור עליהם למקומו. אך ידיעת אופן הקייום יש להאריך בה יותר ממה שסובל הקיצור הזה, נוסף על שהיא שער בחכמה שלא יורשה להמון לדפוק עליו. ואם היית, אתה המעיין, ממי שעלה על מדרגתם יספיק לך שתדע שהא' ישתבח נטע בטבע רוב בני אדם אהבת הצדיקים והיראה מהרע להם והזריוות בבריחה ובהכנה כדי להיזהר (בענין) השכר והעונש לעה"ב המתחייבים לעבודה ולמרי כהתחייב תועלת הגוף בהנהגה בדבר המועיל והזקו בהנהגה המזקת. שבת (לא) אשר עלו לו ביחד הוד המציאות וההתעסק בפרטים באופן הנאות לעצמו כדי שלא יאבד על ידו מעשה טוב.

פצל. למא תבין אן אלצור אלהיולאניה' לאזמה' ען אלפאעל ואלפאעל אד'א כאן עאקלא פיג'ב אן יכון עאלמא בגאיה' פעלה וג'ב אן יכון אלעקל אלפעאל

-
- (ה) כן הוא בכ"י.
 (ו) בכ"י: כאנת.
 (ז) כן הוא בכ"י.
 (ח) בכ"י: אללאזמון.

ענא) למא בגאיה' אלצור אלהיולאניה' ובאלאפעאל אלצאדרה' ענהא ולד'לך נראהא תצדר ענה מעדה' נחו גאיתאה עלי אפצ'ל ואכמל מא ימכן פיהא ואלמפארק לא יעקל אלאמור מן חית' הי היולאניה' אד' לא אתצנא)ל בינה ובינהא פאחתאג' אלי אלעקל אלאנסאני לידרך אלעקל אלפעאל בתוסטה אלאמור אלהיולאניה' ואן אלאנסאן ישארך אלעאלם אלמחסוס באלחס ואלעאלם אלמעקול באלעקל פצאר ואצלא בין אלעאלמין ובה אתצאל אלעאלם אלמחסוס באלעאלם אלמעקול. ומת'ל אלעקל אלפעאל כמת'ל (ט) רייס פאצ'ל ולי תדביר מדינה' רד'לה' פמן אג'ל פצ'ילה' אלרייס וכ'טאסה' אפעאל אהל אלמדינה' ינבגי אן יכון מנזהא ען מבאשרה' אפעאלהם ומן אג'ל אנה (י) מדבר (יא) להם ינבגי אן יכון מבאשרא לאפעאלהם פקדם מן עבידה מן ראה אהלא למבאשרה' אפעאל אלמדינה' חתי יתערפהא מנהם בג'ה' אפצ'ל פיוכן בתדבירה להם בחסב ד'לך פעלי הד'א אלנחו ידרך אלעקל אלפעאל מעקולאת אלאמור אלמחסוסה' בתוסט אלעקל אלאנסאני. [7]

פיסקא [ד.] כאשר נתבאר שהצורות החמריות מתחייבות מן הפועל ובהיות הפועל בעל שכל צריך שיהיה יודע תכלית פעולתו, מוכרך שיהיה השכל הפועל יודע תכלית הצורות החמריות והפעולות הנשפעות מהן. ולפיכך נראה הצורות הנשפעות ממנו מכוונות אל תכליתן באופן היותר טוב והיותר שלם שאפשר להן. והנבדל אינו משכיל את הדברים מצד שהם חמריים כי אין דבקות בינו ובינם ונצרך לשכל האנושי כדי שישגי שכל הפועל באמצעותו הדברים החמריים באשר האדם משותף לעולם המורגש בהרגש ולעולם המושכל בשכל ונהיה לקשר בין שני העולמות ובו ידבק העולם המורגש בעולם המושכל. והשכל הפועל דומה למנהיג נכבד העוסק בהנהגת מדינה פחותה ומפני רוממות המנהיג ופחיתות מעשי יושבי המדינה צריך שיהיה מסולק מטפל בעסקיהם בעצמו ומפני שהוא מנהיגם צריך לטפל בהם. ומינה מעבדיו מי שחשבו ראוי לטפל בעסקי המדינה עד שיהיו ידועים לו מצד יושביה באופן היותר טוב ותהיה הנהגתו להם על פי זאת. זה הדרך אשר בו ישיג השכל הפועל מושכלי הדברים המורגשים באמצעות השכל האנושי.

(ט) בכ"י: במתל.
(י) בכ"י: אנהם.
(יא) בכ"י: מדברא.

קטע ב'

כ"י הנ"ל דף צ"ה, ע"א.

וליס יבעד אן יכון אלאמאם פצל אלעקל אלאול אלי מעקוליה
אעני מא יעקל מן ואג'ב אלוג'וד ומא יעקל מן ד'אתה וג'על מא
יעקל מן ד'אתה הו אלמחרך אלאול וסמאה פי כתאב אלמעארף
אלעקליה' אלכלמה' וד'לך אן פי אלכתאב אלמד'כור ג'על אול
מעלול לזם ען ואג'ב אלוג'וד אלכלמה' ת'ם אלעקל וה'דא ג'איז לאן
מא יעקל עלאקל מן ואג'ב אלוג'וד גיר מא יעקלה מן ד'אתה
אד' לו אתחדת אלמעקולאת לאתחדת אלמאהיה' אד' מעקול
אלמפארק הו ג'והרה ומאהיתה כמא קלנא.

מתקבל אל הדעת שה"אמאם" (אלגזאלי) חלק את השכל הראשון
לשני מושכליו רצוני לומר מה שישכיל ממחוייב המציאות ומה
שישכיל מעצמו ושם מה שישכיל מעצמו המניע הראשון וקראו
ב"כתאב אלמעארף" ה"דיבור". וזה כי בספר הנזכר שם העלול
הראשון המתחייב מן מחוייב המציאות הדיבור ואחריו השכל וזה
יתכן מפני שמה שישכיל השכל מן מחוייב המציאות בלתי מה
שישכילהו מעצמו שאילו היו המושכלות אחד היתה המהות אחת
כי מושכל הנבדל הוא הוא עצמותו ומהותו כאשר אמרנו.

[7] ר' יוסף נ' וקאר מעיר על זה (תרגום). „אמר המעיין. ולזה הפליגו חז"ל
בשבח האיש המצויין השלם ושמוהו שורש המציאות ואמרו וצדיק יסוד עולם
מפני שבאמצעותו תדבק ההשגחה האלהית בעולם הזה". השוה יומא דף ל"ח
ע"ב: אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים שנא' וצדיק יסוד עולם
(משלי י', כ"ה).